

ARAP CEMRELERİ

Eyyüp TANRIVERDİ*

Öz: Arap kültür ortamında oluşan gelişen sınıfsal kavramlardan biri “cemerâtu’l-Arab” yani Arap cemreleri ifadesidir. Bu kavram bütün tarihinde başka kabilelerle ittifak yapmaksızın kendisine yönelen tehditlere karşı koyan ve kendisini tek başına koruyabilen kabileleri ifade eder. Bu kabileler Benû Dabbe b. Udd, Benû Numeyr b. Âmir ve Benu’l-Hâris b. Ka’b olarak belirlenmiştir. Kavram tarifindeki farklılıklar dolayısıyla bunlara Benû Abs b. Bağîd ve Benu Yerbû b. Hanzala kabilelerinin eklendiği de olmuştur. Müstakillik şartının kurulan ittifaklarla bozulmasıyla Benû Numeyr dışındaki kabilelerin cemre olma özelliği kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap cemreleri, güçlü Arap kabileleri, Benû Dabbe, Benû Numeyr, Benu’l-Hâris b. Ka’b.

ANCIENT STRONG ARABIC TRIBES: CEMERAT AL-ARAB

Abstract: “Cemerât” is plural for “cemret” in Arabic, meaning a mass of fire and the term “cemerât al-arab” stands for the strong tribes who never allied with others even in very hard cases and tough battles and could make their own fate, which is a very difficult case to reach for the tribes even those large and strong ones. That is why among the thousands of the tribes there are only three seems to have “cemret” character, and they are Benû Dabbe b. Udd, Benû Numeyr b. Amir and Benû Haris b. Ka’b tribes, first two are of the Adnân branch and the last of Kahtan. And sometimes one other Benû Abs b. Bağîd is added by the ancient cultural scholars, which seems to be caused from that tough battle between this and a crowd alliance of the Kays b. Aylan tribes. And also one more Benû Yerbû b. Hanzala a large branch of Temîm tribe is added to the “cemerât”, which does not seem to be a spread idea in general.

Keywords: Cemerat al-arab, strong ancient Arabic tribes, Benu Dabbe, Benu Numeyr, Benu al-Haris b. Ka’b.

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı (eyyuptanriverdi@hotmail.com).

Giriş

Arap geleneğinin detaylayıcı ve betimleyici akli bir yandan da tasnif edici bir karaktere sahiptir. Bu itibarla toplumun geleneksel kültürel hafızası belirli özellikler taşıyan varlıkları kategorilerde derc ederek adetâ bunu hayata nüfuz etme ve gündelik hayatı kontrol aracı olarak kullanır. Bu kategorik tutum ilgili durumu özetleyen sözel dil varlığı kurmada da son derece tecrübeli görünmektedir. Arap akli genel ve özel toplumsal katmanlar kurmaya eğilimlidir. Tasnifçi karakter katman kurma tutumu ile uyum gösterirken bir yandan da oluşan yapıların korunmasına katkı sağlar. Tasnif ve katmanlaştırma müspet ve menfi sonuçlar doğurabilir.

Öncelikle Adnanîler ve Kahtânîler genel tasnifi en küçük toplumsal birimlere kadar hassasiyetle sürdürülmüştür. İnsanı yani toplumu konu edinen tasnifler kabileler düzeyinde ve kabile mensubiyeti dışında belirli özelliklerde birleşen bireyler düzeyinde şekillenmiştir. Hukemâu'l-Arab, duhâtu'l-Arab, fursânû'l-Arab, şuarâu'l-Arab, fuhûlu's-şuarâ, saâliku's-şuarâ, sa'âlîku'l-Arab, lusûsu'l-Arab, acribetu'l-Arab gibi pek çok kavram kategorik tutumun sözel yansımaları temsil etmektedir.

Kabileler düzeyinde de soykütüğü tasnifi dışında toplumsal aklın sınıflamaya değer bulduğu bir özellikte birleşen kabilelerce temsil edilen yeni kategoriler ortaya çıkmıştır. Radafâtu'l-Arab, cemâcimu'l-Arab, esâfi'l-Arab, ed-Dubey'ât, er-Rebâ'i', 'akâri'u'l-Arab ve cemerâtu'l-Arab¹ gibi kavramlar çeşitli kabilelerin muayyen ölçütlerde müştereklik oluşturmasıyla doğmuştur. Fakat her müştereklikte tasnif olası değildir.

Hayatın doğal seyrinde bu tutum ile Arap dilinin geliştirdiği bu kavramlardan biri de "cemerâtu'l-Arab"dır. Ateş kuru demek olan "cemre" kelimesinin çokluk formu ile kurulu bu kavram, kudret ve satvetini başka kabilelerle ittifak kurmadan koruyarak tarihlerini inşa eden kabileleri ifade eder. Tabii koşulları son derece çetin bir coğrafyada hayata tutunma mücedeleleri veren kabilelerin aynı zamanda kabile hayatı sisteminin de yüklediği zorluklar karşısında bu şartı özellikle kesintisiz sağlaması oldukça güçtür. Dolayısıyla esnetilmiş tarifsel yaklaşımlara rağmen "cemre" tasnifinde yer alabilen kabilelerin sayısı beşi geçmemektedir.

¹ Belirli kabileleri ifade eden bu kavramlara dâhil kabilelerin bir arada tablosu için bkz. Ebû Ca'fer el-Bagdâdî, **el-Muhabber**, tah. Ilse Lichtenstader, Dâru'l-âfâki'l-cedide, Beyrut, s. 234-235, İbn Kuteybe, **el-Maârif**, tah. Servet Ukâşe, 2.bs.el-Hey'etu'l-Misriyye, Kahire 1992, s. 17; es-Seâlibî, **Simâru'l-kulûb fi'l-muzâfi ve'l-mensûb**, Dâru'l-maârif, Kahire, s. 157; Cevâd Alî, **el-Mufassal fi târihi'l-arab kable'l-İslâm**, 1-20, 4.bs. Dâru's-sâkî, 2001, 7/334.

Arap kültürünün üç kabileye bu niteliği uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Bunlar Benû Dabbe b. Udd, Benû Numeyr b. Âmir b. Sa'sa'a ve Benu'l-Hâris b. Ka'b'dır. İlk ikisi Adnânî diğeri Kahtânî kategoride yer alan kabilelerdir. Toplumsal akıl, ikisinden yani Benû Dabbe ile Benu'l-Hâris'ten bu taltif edici unvanı geri almıştır. Bazı yaklaşımlarda cemreliğin belirli süreç veya çetin vakalar karşısında gösterilen dayanıklılığa bağlı olarak Benû Abs b. Zubyân ve Benû Yerbû ' b. Hanzala kabileleri de "cemre" sırasında sayılmıştır. Kavramı şekillendiren kelime kökü ve kavram ciheti müteakiben kavramı oluşturan bu kabileler aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

Kelime ve kavram olarak "cemre"

Arapçada çok işlek olmadığı görülen "جمر" kökü İbn Fâris (ö.395/1004) tarafından "bir araya toplanma" anlamında "التَّجْمُعُ" karşılığıyla tespit edilmiştir.² Temel sözlüklerde kelime, "ateşin tutuşması" etrafında anlamlandırılmıştır. Bu kökten "ateş koru" ve "tutuşmuş ateş" şeklinde izah edilen "جَمْرَةٌ" kelimesi öne çıkar. Bunun çoğulu olarak gösterilen "جَمْرٌ" kelimesi cins isimdir. Onun tekili "جَمْرَةٌ" buna göre "bir parça ateş koru" veya "tutuşmuş ateş" anlamına gelir. el-Cevherî (ö.393/1002) kelimeyi "جَمْرَةٌ مِنَ النَّارِ" şeklinde "kor" ile açıklamıştır.³ İbn Manzûr (ö.711/1311) ise "الْجَمْرُ النَّارُ الْمُتَّقِدَةُ وَاجِدَتْهُ جَمْرَةٌ" yani "جَمْرٌ" tutuşmuş ateştir, tekili "جَمْرَةٌ" tir şeklinde izah etmiş, "وَإِذَا بَرَدَ فَهُوَ فَحْمٌ" yani sönmüş hali kömürdür diyerek tarif etmiştir.⁴ ez-Zebîdî (ö.1205/1791) de İbn Manzûr ile aynı tarifi vermiştir.⁵ el-Feyyûmî (ö.770/1368) ise "جَمْرَةُ النَّارِ الْقَطْعَةُ" "جَمْرَةٌ" ifadesiyle "جَمْرَةٌ" kelimesini tutuşma hâlinde olan ateş ile tarif etmiştir.⁶

Aynı zamanda "çakıl taşı" anlamına da "جَمْرَةٌ" kelimesi bir kavram olarak hac-cın menâsiklerinden olmak üzere Minâ'da büyük, orta ve küçük olmak üzere üç tane şeytan taşlanmasının herbirini ifade eder. Bunun fiili "şeytan taşlamak"

² İbn Fâris, **Mu'cemu makâyisi'l-luga**, 1-6, haz. Abdusselam M.Hârûn, Dâru'l-fikr, 1979, 1/477, "جمر" maddesi.

³ el-Cevherî, **es-Sihâh**, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987, 2/616, "جمر" maddesi.

⁴ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, 1-15, 3.bs.Dâru sâdır, Beyrut 1414, 4/144, "جمر" maddesi.

⁵ ez-Zebîdî, **Tâcu'l-arûs**, 1-40, tah. Abdussetâr Ahmed Ferrâc, Vizâretu'l-irşâd ve'l-enbâ, Kuveyt 1965, 10/460, "جمر" maddesi.

⁶ el-Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-munîr**, 1-2, el-Mektebetu'l-ilmiyye, Beyrut, 1/108, "جمر" maddesi.

anlamında **تَجْمِيرٌ** den kullanılır. Her iki anlamda çoğulu ise "**جَمَرَاتٌ**" ve "**جِمَارٌ**" şeklindedir.⁷

Kökün fiil kullanımı çok işlek değildir. el-Cevherî, hurma ağacının göbeğini kesmek anlamında "**جَمَرْتُ النَّخْلَةَ**" şeklinde sülâsîden tek kullanımını tespit etmiştir.⁸ "**إِفْعَالٌ**" tartışından ateşe odun atmak anlamında "**أَجَمَرَ مِجْمَرًا**"; devenin süratli yürüyüşünü ifade etmek üzere "**أَجَمَرَ الْبَعِيرُ**" ayrıca insanların bir şey etrafında toplanıp birikmesi anlamında "**أَجَمَرَ الْقَوْمَ عَلَى الشَّيْءِ**" kullanımları sözlüklerde kaydedilmiştir. "**تَفْعِيلٌ**" tartışından da şeytan taşlamak anlamında "**الْتَجْمِيرُ**"; bir topluluğun, saldıran askeri düşman bölgesinde tutup kendi bölgesine sokmaması anlamında "**تَجْمِيرٌ**" "**الْجَيْشِ**" ve bunun mutavaatı olmak üzere "**تَفْعُلٌ**" tartışından "**تَجَمَّرَ الْجَيْشُ**"; kadının saçını toplayıp arkada bağlaması anlamında "**تَجْمِيرُ الشَّعْرِ**" ve "**إِسْتَفْعَالٌ**" tartışından istinca etmek anlamında "**إِسْتَجَمَرَ**" kullanımları yine sözlüklerde görülmektedir.⁹

"**جَمْرَةٌ**" aynı zamanda erkek, kadın ve kabile ismi olmak üzere özel isim olarak da kullanılmıştır. ez-Zebîdî, çeşitli kabilelere mensup içlerinde erkek ve hanım sahabilerin de bulunduğu 13 erkek, 6 kadın özel ismi saymaktadır.¹⁰ Arap cemrelerinden biri olan Dabbe'nin alt kollarından birinin ismi Benû Cemre'dir. Bunlar Basra'da kendilerine nisbet edilen bir mahalle kurmuşlardı.¹¹

Arap kültüründe toplumsal bir katman olarak kültür tarihine geçen **جَمَرَاتٌ** "**العَرَبِ**" yani "Arap cemreleri" ifadesinin kök ile anlam bağlantısı kelimedeki "birilmek, toplanmak, kenetlenmek" anlamları ile ilgilidir. Buradan hareketle kavram olarak "**جَمْرَةٌ**" "başka kabilelerle bir güç birliği antlaşması yapmayarak birbirine kenetlenip kendi başına müstakil bir güç oluşturan kabile" anlamına

⁷ Hacc menasiklerinden olan "cemre" hakkında detay için bkz. M.Özgülü Aras, "Cemre", **DiA**, 7/340-341.

⁸ el-Cevherî, **age**, 2/616, "جمر" maddesi.

⁹ Kelimenin türevleri, anlam ve kullanımları bütün temel sözlüklerde yer almıştır, örneğin bkz. ez-Zebîdî, **age**, 10/-457471, "جمر" maddesi; İbn Manzûr, **age**, 4/144-148, "جمر" maddesi; el-Cevherî, **age**, 2/616-617 "جمر" maddesi; İbn Fâris, **age**, 1/477-478, "جمر" maddesi.

¹⁰ ez-Zebîdî, **age**, 10/461-463, "جمر" maddesi. İbnü'l-Kelbî'den aktarılan bir anlatıya göre Cuheyne kabilesinden Şihâb b. Cemre b. Dirâm b. Mâlik, Hazreti Ömer ile görüşmeye Medine'ye gider. Hazreti Ömer, adın nedir diye sorar. Adam "Şihâb" (alev parçası) der. Hazreti Ömer babasının adını sorar. Adam "Cemre" (ateş kuru) der. Kimlerden (kabilenin hangi kolundan) olduğunu sorar. Adam "Dirâm" (ateş alevlendiren) diye cevap verir. Nerede yaşadığını sorar. Adam "Harretu'n-nâr" (ateş karataşlığı) der. Ailesinin bu bölgenin neresinde sakin olduğunu sorar. Adam "Lazâ" (büyük yangın) diye cevap verir. Bunun üzerine Hazreti Ömer, var git, evin yanıyor, aileni kurtar. Adam hemen gider ailesini ancak kurtarabilir. ez-Zebîdî, **age**, 10/462, "جمر" maddesi.

¹¹ es-Semânî, **el-Ensâb**, tah. Abdurrahmân b. Yahyâ, Meclisu dâireti'l-maârifî'l-osmâniyye, Haydarabad 1962, s.328.

gelmektedir. Bu tür kavramların şekillendiği Arap kültür coğrafyasının genişliği ve çeşitliliğine ve tariflerde farklı ölçütlere nazar edilmesine bağlı olarak başka tariflerin tezahürü olasıdır. Nitekim “bin atlıdan oluşan süvari birliği”ne de “جَمْرَةٌ” denilmiştir.¹² Bu tarifteki sayısal cihet el-Hutay’e’nin (ö.59/678) Hazreti Ömer’in Kays kabilelerine karşı yaptıkları savaşta durumlarına dair sorusuna verdiği cevaba dayanıyor olmalıdır. el-Hutay’e’nin ifadesi يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كُنَّا أَلْفَ فَارِسٍ كَأَنَّنا "يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كُنَّا أَلْفَ فَارِسٍ كَأَنَّنا لَا نَسْتَجِيرُ وَلَا نُخَالِفُ" yani ey emirülmüminin biz bin atlıydık, kırmızı bir altın madeni gibi idik, ne kimseden yardım istedik ne de kimseyle ittifak yaptık şeklindedir.¹³ Atlı savaşçı sayısına dayalı diğer bir tarif “üç yüz atlı savaşçıya sahip olan kabile” şeklindedir.¹⁴ Buradaki sayılar, bölgesel şartlardan etkilenmiş olabilir. Bu tariflerin temelinde kabilenin kendisini koruyabileceği muharip güce sahip olması şeklinde değerlendirilebilir. Sayısal boyut bölgesel şartlardan etkilenmiş olabilir. Üç yüz kişilik bir muharip kuvvet bir bölgede etkin olabilirken başka bölge şartlarında yetersiz kalabilir.

el-Leys’e (ö.187/803) atfedilen bir tarife göre ise “جَمْرَةٌ” düşmanlarına karşı dayanıklı duran, başka kabile ile ittifak yapmayıp herhangi bir kabileye katılmayıdır.¹⁵ es-Se‘âlibî’nin (ö.429/1038) *el-Muzâf ve’l-Mensûb*’da el-Halîl’e (ö.175/791) atfen yaptığı tarife göre düşman kabileye karşı sebat gösteren kabile “جَمْرَةٌ” dir. Bu tarif, Kays kabileleri ittifakına karşı verdiği savaşta sebatı dolayısıyla Abs kabilesine “جَمْرَةٌ” niteliği verilmesiyle örneklendirilmiştir. Buna göre “جَمْرَةٌ” kabileler koalisyonu karşısında tek başına savaşan kabile anlamına gelmektedir.¹⁶

Filologların “جَمْرَةٌ” tariflerinde kabilenin kendi iç unsurlarıyla kenetlenmiş olması aynı zamanda başka kabile ile ittifak yapmamış olması cihetinin öne çıktığı görülmektedir.¹⁷ Öyleyse Arap tarihinde belirli özellikleri dolayısıyla belirli kabileleri gösteren bir kavram olarak “Arap cemreleri” anlamında “جَمْرَاتُ الْعَرَبِ” terimi “kabilenin, varlığını kendi başına idame etme yeterliğinde sağladığı süreklilik”, “savaş koşullarında düşmanlarına karşı hiçbir güç ittifakı yapmadan

¹² İbn Manzûr, *age*, 4/145, “جر” maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/457, “جر” maddesi.

¹³ İbn Manzûr, *age*, 4/145, “جر” maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/458, “جر” maddesi.

¹⁴ ez-Zebîdî, *age*, 10/458, “جر” maddesi; İbn Manzûr, 4/145, “جر” maddesi; İbn Fâris, *age*, 1/477, “جر” maddesi.

¹⁵ İbn Manzûr, *age*, 4/145, “جر” maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/458, “جر” maddesi.

¹⁶ İbn Manzûr, *age*, 4/145, “جر” maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/458, “جر” maddesi.

¹⁷ el-Cevherî, *age*, “جر” maddesi; İbn Manzûr, *age*, 4/145, “جر” maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/458, “جر” maddesi; İbn Fâris, *age*, 1/477, “جر” maddesi.

kendi öz gücüyle savaşılan kabile” bu itibarla “hiçbir kabileye katılmamış olan ve hiçbir kabileden saldırdı ve savunma amaçlı destek almamış olan kabile” anlamını ifade eder. Filologlar, neseb âlimleri ve kültür tarihçileri cemre olma niteliğinin devamını bu şarta bağlamışlardır. Şartın bozulması halinde cemrelik niteliği de kaybolmaktadır. Nitekim “cemre” sırasında kabilerin “Benû Numeyr” hariç bu şartı sürdüremedikleri için cemrelik özelliğini kaybettiği kabul edilmiştir. Diğer taraftan kavramın, kabileler koalisyonuna karşı tek başına savaşılan kabile şeklindeki tanımı, cemrelik özelliğinin belirli bir sürece veya vakaya indirgenerek uygulanmasından başka bir şey değildir. Bu durumda belirli bir vaka veya süreç için arızî bir cemrelik atfedilmesi sözkonusudur. Temel kaynaklarda cemrelik özelliği atfedilen kabilelerin sayısı ve isimlerinde görülen farklılığın sebebi budur. Herhalükarda "جَمْرَةٌ" kelimesinin kavramsal anlamında savaşıcı atlı sayısı ciheti öne çıkmış değildir. Muhariplik ciheti ise dildeki "جَمْرَةٌ كَالْجَمْرَةِ" yani ateş kuru gibi bir ordu kullanımıyla öne çıkmıştır.

Arap Cemreleri

Arap toplulukları İslami döneme kadar mutlak olarak kabile hayatı yaşadılar. Kabile hayatı siyasal, sosyal ve askeri açıdan kendine has bir örgütlenmeyi de gerektirmiştir. Bu örgütlenme zamanla kendi normlarını geliştirmiş, kabile hayatı bu normlara bağlı olarak varlığını korumuş ve sürdürmüştür. Arap kabile hayatında temel belirleyici husus güç ve kudret sahibi olmaktır. Kabilelerin söz sahibi olması daha önemlisi varlıklarını sürdürebilmeleri güçlü olma şartına bağlıdır. Güç sahibi olma hususu temelde yarımadanın coğrafi ve doğal hayat şartlarının çetinliği bir taraftan da kabile hayatının üzerine kurulu olduğu amansız normlar açısından daha önemli hale gelmiştir. Bir taraftan da kabileler arası sürekli en azından her zaman olası çatışmalara açık bu şartlar Arap kabilelerini çoğu zaman güçbirliği yapmaya, kısa ve uzun süreli ittifaklar kurmaya yöneltmiştir. Bunun sonucunda Arap tarihinde çok sayıda iki ve daha fazla kabile arasında gerçekleştirilen ikili ve çoklu ittifaklar ortaya çıkmış, zaman zaman farklı amaç ve içeriğe sahip çok sayıda kabilelerden oluşan koalisyonlar da oluşmuştur.

Kabileler arası ittifaklar ve antlaşmalar güce güç katma yollarıdır. Bu şekilde zayıf kabileler güçlülerin desteğini sağlayarak hayata tutunma araçlarını kullanmışlardır. Kabile çıkarımının her zaman önde tutulduğu klasik Arap hayat tarzında bireycilik hiçbir zaman öne çıkmış değildir. Belirli bir güç odağı etrafında toplanma anlayışı aynı zamanda zayıf halkaların hayat zincirine tutunmalarını çok

zorlaştırmıştır. Buna göre korunma arayışı ve koruma alışkanlığı, himaye talebi ve sağlanması, güç birliği kurma, ittifak ve anlaşma gibi araçlar eski Arap topluluklarında etkili güç oluşturma yöntemidir. Bu yöntem kabile hayatında çok işlek olmuştur. Eski Arap topluluklarında bir tutum ve davranış biçimi olarak bu durumun İslam'dan sonra da ruhu aynı ancak kabile vurgusu bastırılmış bir şekilde sürdürüldüğünü teyit eden vakalar vardır. Hatta bu anlayış İslam'ın zuhurundan sonra İslam'a dâhil olan acemin Arapların eski bir toplumsal normu olan vela yoluyla cemiyete katılımlarında da görülebilmektedir. Bu da bir toplumsal katman olarak mevali sınıfının oluşmasıyla sonuçlanmıştır.

Bununla beraber katıksız olarak kendi öz gücüne sahip olmak Arap kabile hayatında pahabiçilmez bir değer olarak itibar edilmiştir. Bir kabilenin kendi başına en çetin hayat şartlarından başarıyla sıyrılması onun için bir övünç vesilesidir. Bu anlamda her yeni başarı kabilenin mefahirine yani bir kabile için en kıymetli şey olan kabilenin şanlı tarihine yeni bir halka olarak eklenir. Bütünüyle Arap tarihinde başka kabilelerle ittifak ihtiyacı duymayan ve bu tür arayışlara ilgi göstermeyen kabile sayısı gerçekten çok azdır. Hiçbir kabile ile ittifak kurmadan hayatını sürdürme başarısı gösteren belirli sayıdaki bu kabilelere "جَمْرَاتُ الْعَرَبِ" denilmiştir.

el-Cevherî, Arap cemrelerini üç tane olarak tespit etmiştir. Bunlar Benû Dabbe b. Udd, Benu'l-Hâris b. Ka'b ve Benû Numeyr b. Âmir b. Sa'sa'a'dır. Bunların da ikisi sonradan yaptığı ittifaklar dolayısıyla cemrelik özelliğini kaybetmiştir. Dabbe kabilesi, Ribâb kabilesi ile Benu'l-Hâris de Mezhic kabilesiyle ittifak yapmıştır. Bütün kaynaklarda yer verilen bu görüş Ebû Ubeyde'ye (ö.209/824) dayandırılmıştır.¹⁸

el-Cevherî tarafından aktarılan ve diğer kaynaklarda yer verilen başka bir anlatıya göre ise Arap cemreleri, Benû Abs b. Bagîd, Benu'l-Hâris b. Ka'b ve Benû Dabbe'dir. Bunda Benû Numeyr yerine Benû Abs konulmuştur. Bu anlatıya göre bunlar esasen ana-bir kardeş olup her biri kabile ataları olmuşlardır. Bu anlatıda cemre ciheti bir rüya üzerinden anlatılmıştır. Buna göre bir kadın rüyasında kendisinden üç cemre yani ateş korunun zuhur ettiğini görmüştür. Bu kadın bilahare Yemenli Ka'b b. Abdulmedân ile evlenmiş ve bu evlilikten el-Hâris b. Ka'b doğmuştur. Benu'l-Hâris b. Ka'b kabilesi cahiliye döneminde Yemen'de Necrân eşrafidir. Kadın daha sonra Bagîd b. Reys ile evlenmiş bundan da Abs doğmuş-

¹⁸ el-Cevherî, *age*, 2/616, "جمرة" maddesi; İbn Fâris, *age*, 1/478, "جمرة" maddesi; İbn Manzûr, *age*, 4/145, "جمرة" maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/458-9, "جمرة" maddesi.

tur. Abs kabilesi de zorlu Arap silahşörleri olarak tanınmıştır. Kadın daha sonra Udd b. İlyâs ile evlenmiş ve bundan da Dabbe dünyaya gelmiştir. Bağîd b. Reys, Mudar'ın alt kolu Kays b. Aylân grubunda yer alan Gatafân kabilesindedir. Udd b. İlyâs da Adnânîlerin Mudar koluna mensuptur. Buna göre iki cemre Mudar kabileleri grubunda biri de Yemen soy kütüğünde yer almış olmaktadır.¹⁹

İbn Manzûr'un Amr b. Bahr yani el-Câhiz (ö.255/869) kaynaklı olarak yer verdiği görüşe göre ise cemreler, Abs, Dabbe ve Numeyr şeklinde tespit edilmiştir. Aşağıda yer verilen beyitle desteklenen bu bilgi ez-Zebîdî tarafından da tekrarlanmıştır.²⁰ el-Câhiz'in bu görüşünün ise Ebû Hayye en-Numeyrî'nin (ö.II/VIII) aşağıdaki beyitlerinde dile getirilen bir kabile algısı olduğu anlaşılmaktadır:

"أَنَا جَمْرَاتٌ لَيْسَ فِي الْأَرْضِ مِثْلَهَا || كِرَامٌ وَقَدْ جُرِبْنَ كُلَّ التَّجَارِبِ"
"نُمَيْرٌ وَعَبْسٌ بِنَفْيِ نَفْيَانِهَا || وَضَبَةٌ قَوْمٌ بِأَسْهُمٍ غَيْرِ كَاذِبٍ"

"Cemrelerimiz var bizim yeryüzünde benzeri olmayan // İtibarlıdırlar, bütün sınamalardan geçmişlerdir"

"Numeyr'dir, Abs'ın sayısız askerinden herkes çekinir // Dabbe'nin gücü ise gerçeğin ta kendisi"

İbn Manzûr bu bilgilere yer verdikten sonra Arap cemrelerini Benû'l-Hâris, Benû Numeyr ve Benû Abs şeklinde kaydeder, Ebû Ubeyde'nin bunlara Dabbe'yi de eklediğini notlar. Ebû Ubeyde'ye göre Dabbe ile Numeyr arasında cemrelik hususiyeti açısından bir karşılaştırma yapılacak olursa Dabbe'nin cemrelik özelliğinin daha baskındır.²¹

Tâcu'l-arûs müellifi ez-Zebîdî "جَمْرٌ" maddesini türevleriyle ele alıp izah ettikten sonra menâsik-i hacc olan üç cemreyi "جَمْرَاتٌ" şeklinde tespit etmiş ve "جَمْرَاتٌ" in yani Arap cemrelerinin de hacc cemreleri gibi üç tane olduğunu belirtmiştir. Bunları da Benû Dabbe b. Udd, Benû'l-Hâris b. Ka'b ve Benû Numeyr b. Âmir şeklinde tespit etmiştir.²² ez-Zebîdî, el-Cevherî'den yaptığı nakilden sonra sözünü "veya" şeklinde sürdürerek şöyle demiştir: Arap cemreleri Abs b. Bağîd b. Gatafân, el-Hâris b. Ka'b, Dabbe b. Udd şeklindedir.²³ ez-Zebîdî, Ebû Ubeyde'nin (ö.209/824) *Kitâbu'd-Dîbâc*'daki ilgili ifadesinde Abs'a yer vermediğine

¹⁹ el-Cevherî, *age*, 2/616 "جمر", maddesi; İbn Manzûr, *age*, 4/146, "جمر" maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/459, "جمر" maddesi.

²⁰ ez-Zebîdî, *age*, 10/459, "جمر" maddesi.

²¹ İbn Manzûr, *age*, 4/145, "جمر" maddesi.

²² ez-Zebîdî, *age*, 10/458-9, "جمر" maddesi.

²³ ez-Zebîdî, *age*, 10/459, "جمر" maddesi.

de işaret ederek verdiği bilgileri kendi hocası yoluyla el-Muberrred'in (ö.286/900) *el-Kâmil*'ine refere etmiştir.²⁴

Bu arada Maadd grubu içinde de bir cemre tasnifinin oluştuğu görülüyor. Buna göre ise Maad kabilesinin cemreleri Dabbe, Abs, el-Hâris b. Ka'b ve Yerbû' olarak sayılmıştır.²⁵ Bu ise es-Se'âlibî'nin Simâru'l-kulûb'undaki²⁶ tasnifinden neş'et etmiş olmalıdır. Burada Arap cemreleri Benû Dabbe, Benu'l-Hâris b. Ka'b, Benû Numeyr b. Âmir, Benû Abs b. Bagîd ve Benû Yerbû' b. Hanzala şeklinde tespit edilmiştir.²⁷ Buna göre Arap cemrelerinin sayısı beş olmaktadır.

Cemrelerin sayısındaki görüş farklılığının yanı sıra Benu'l-Hâris'in nesebi konusunda da iki görüş ortaya çıkmıştır. Birine göre bu kabile Benu'l-Hâris b. Ka'b b. Abdulmedân'dır. Diğerine göre ise Benu'l-Hâris b. Ka'b b. Ule b. Celd'dir. Bütün tasniflerde Numeyr dışındaki bütün cemrelerin çeşitli zamanlarda ittifak kurmuş olması dolayısıyla cemrelik özelliğini yitirdiği ciheti bütün görüşlerin ortak noktası olmuştur. Cemrelerin sayısındaki farklılık ise cemre kavramına dair tariflerdeki yaklaşım farkından kaynaklanmaktadır.

1. Benû Dabbe

Ensab kaynaklarında soy kütükleri Benû Dabbe b. Udd b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'add b. Adnân şeklinde tespit edilmiştir.²⁸ Kabile, ismini topluluğun büyük atası olan Dabbe b. Udd'den almıştır. Onun erkek çocukları Sa'd, Su'ayd ve Bâsil'dir. Dabbe, oğlu Su'ayd'ı trajik bir şekilde yitirmiştir. Kabilenin soyu ise Sa'd ile devam etmiştir. Sa'd soyundan çok sayıda alt kabile gelişmiştir. Dabbe'nin alt kolları Arap tarih ve kültüründe genellikle etkin varlık gösteren kabileler olmuştur.²⁹ Aynı şekilde Dabbe'nin kızı eş-Şu'ayrâ' dahi Temîm b. Murr'un kardeşi Bekr'in neslinden teşekkül eden eden ve Benu'ş-Şu'ayrâ' adıyla bilinen Bekr b. Murr kabilesinin büyük anasıdır.³⁰

Dabbe kabilesi yine Arap tarih ve kültürünün çok önemli kabilelerinden biri

²⁴ ez-Zebîdî, *age*, 10/460, "جمر" maddesi. Ayrıca bkz. el-Muberrred, *el-Kâmil fi'l-luga*, 1-4, tah.M.Ebu'l-fazl İbrâhîm, 3.bs., Dâru'l-fikri'l-arabi, Kahire 1997, 2/173.

²⁵ İbn Manzûr, *age*, 4/145, "جمر" maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/460, "جمر" maddesi.

²⁶ Bkz. es-Seâlibî, *age*, s. 160.

²⁷ ez-Zebîdî, *age*, 10/460, "جمر" maddesi.

²⁸ İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, 1-2, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1983, 203.

²⁹ Bu alt kollar için bkz. İbn Hazm, *age*, 203-206; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1-13, tah. Suheyl Zekkâr ve Riyad ez-Ziriklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996, 11/361-395.

³⁰ el-Belâzurî, *age*, 13/7; ez-Zebîdî, *age*, 12/197, شعر maddesi.

olan Temîm kabilesiyle amca çocukları sayılır. Dabbe kabilesinin büyük atası Dabbe b. Udd, Temîm kabilesinin büyük atası Temîm b. Murr'un amcasıdır.

Dabbe kabilesi, câhiliye döneminde Necd bölgesinde Tihâme'nin kuzey cihetlerinde yurt tutmuşlardı. Bu bölgede Benû Temîm ile komşu olarak yaşıyorlardı. İslâmi dönemde ise Benû Dabbe, Irak bölgesinde Hîre taraflarına göçmüştür.³¹ Benû Dabbe'nin kontrolünde olan bölgeler, dağlar, vadiler, su kaynakları gibi çok sayıda mekan ismi ebediyatta makes bulmuş, dil ve tarih kaynaklarında kayda değer bulunmuştur.³²

Kabilenin cahiliye ve İslam dönemi tarihlerinde çok sayıda savaş vardır. Muharrik el-Gassânî ve kardeşi Mevdûd riyasetinde İyâd ve Taglib kabile gruplarıyla Buzaha, Benû Temîm'le Nisâr, Benî Kilâb'la Kârib, Dâretu Me'sel, Yevmu Gûl, Benû Abs'la A'yâr savaşları vardır. Abbâsîler döneminde Hârûn er-Reşîd hilafetinde Benû Hanzala ile es-Sarîf savaş vaki olmuştur.³³

Sa'd'ın dokuzuncu nesil torunu Dirâr b. Amr, on iki erkek oğluyla beraber Ebû Berâ Âmir b. Mâlik'e karşı el-Kurneteyn savaşını vermiştir. Bu savaşta Ebû Berâ, Dirâr tarafından "Mulâ'ibu'l-esinne" şeklinde nitelendirilmiş ve bu lakap böylece Arap edebiyatına girmiştir.³⁴

Dirâr'ın bu on iki oğlundan biri olan el-Husayn oğlu Hanzala ile beraber dokuz yüz kişilik Dabbe kabilesi silahşörüyle Cemel vakasında Hazreti Aişe'nin yanında yer almıştır. Hazreti Aişe tarafının savaşını omuzlayan kuvvet, Dabbe savaşçıları olmuştur. Bu durum Hazreti Aişe'nin "el-Husayn b. Dirâr'ın haykırışları kesilinceye kadar "deve"nin başı dik idi" sözüyle teyit edilmiştir. Bu sırada yüz yaşlarında olduğu belirtilen el-Husayn ve oğlu Hanzala dâhil bu savaşa katılan Dabbe savaşçılarının tamamı ölmüştür.³⁵ Bu durum ise Dabbeli şair tarafından şöyle değerlendirilmiştir:³⁶

³¹ Ömer Rizâ Kehhâle, **Mucemu kabâili'l-arabi'l-kadîme ve'l-hadîse**, 1-5, 7.bs. Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1994, 2/661; Ali Öngül, "Dabbe", **DİA**, 8/393.

³² Bu durum sadece Benû Dabbe'ye özgü değildir, Arap filoloji doktrini bütün kabilelere ait kültür malzemesinin tamamını kuşatma alışkanlığına sahiptir. Bu materyalin kabileyle irtibatı kabilenin etkinliğiyle orantılıdır.

³³ Kehhâle, **age**, 2/661-2.

³⁴ İbn Hazm, **age**, 203.

³⁵ İbn Hazm, **age**, 203-204; el-Belâzurî, **age**, 2/248, krş. 264; et-Tilimsânî, **el-Cevhere fî nesebi'n-Nebiyi ve ashâbihi'l-aşere**, 1-2, tah.M.Altuncu, Dâru'r-rifâi li'n-neşr ve't-tibââ ve't-tevzî, Riyâd 1983, 2/293; Ali Öngül, "Dabbe", **DİA**, 8/393. Sayı konusunda kaynaklarda beş yüz, yedi yüz, dokuz yüz ve bin gibi farklı rakamlar kayıtlıdır.

³⁶ Beyit için bkz. el-Belâzurî, **age**, 2/241, 242; İbn Manzûr, **age**, 6/229 ندى maddesi; 11/46, بجل

"نَحْنُ بَنُو ضَبَّيَّةَ أَصْحَابُ الْجَمَلِ || الموتُ أْحْلَى عِنْدَنَا مِنَ الْعَسَلِ"

“Dabbeliyiz biz, “cemel”in koruyucularıyız // Baldan daha tatlıdır bize ölüm”

Aynı şekilde bir Dabbelinin Cemel vakasına katılışları ve Hazreti Ali hakkındaki yorumu şöyle olmuştur.³⁷

"هَذَا عَلِيٌّ ذُو لَطْفٍ وَهَمَّهْمَةٌ"

"يُعْجِرُ الْمَشْيَ إِلَيْنَا عَجْرَمَةٌ"

"كَالْأَيْثِ يَحْمِي شِبْلَهُ فِي الْأَجْمَةِ"

“Ali bu, şimşek gibi, kükreyerek

Bize doğru şiddetle yürümekte

Koruluğunda yavrusunu koruyan bir arslan sanki”

Bu savaşta Ammâr b. Yâsir (ö.37/657) tarafından öldürülen Dabbe silahşörlerinden Amr b. Yesribî ed-Dabbî de durumun cemel taraftarları aleyhine kötüleşmesi üzerine devenin etrafında toplanıp onu korumaya koyuldukları sırada şu beyti inşad etmiştir:³⁸

"إِنِّي لِمَنْ أَنْكَرَنِي ابْنُ الْيَثْرَبِيِّ || قَتَلْتُ عِلْبَاءَ وَهِنْدَ الْجَمَلِيَّ"

“Beni bilmeyenler bilsin İbnu'l-Yesribî'yim ben // İlbâ'yı ve Hind el-Cemeli'yi öldüren benim”

Tarihine değinen bütün kaynaklarda Dabbe kabilesinin Arap cemrelerinden biri olduğu kaydedilir. Zorlu şartların göğüsleyicisi olan bu kabilenin, sahip olduğu kudret ve satvetten hiçbir şey kaybetmemiş olsa da cemre kavramına yüklenen ilgili şartı yitirmiş olduğu belirtilmiştir. Temîm kabilesinin alt kolları olan yani amca çocukları olan Ribâb kabilele grubu ile güç ittifakı kurması³⁹ onun müstakilliğinin nihayeti olarak kabul edilmiş ve Dabbe cemresinin yani onu temsil eden ateş korunun söndüğü varsayılmıştır. Bu durum kaynaklarda "طَفِنْتُ ضَبَّيَّةَ" ya da "طَفِنْتُ بَنُو ضَبَّيَّةَ" şeklinde notlanmıştır.

Dabbe kabilesinin ana kolları arasında başlıca Benû Sa'd b. Dabbe, Benû

maddesi, 11/133, جمل maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 28/242 جمل maddesi.

³⁷ İbn Manzûr, **age**, 1v/392 عجم maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 33/70-71, عجم maddesi.

³⁸ İbn Manzûr, **age**, 11/124 جمل maddesi. Beyitte geçen Hinde'l-Cemeli, Hazreti Ali safında savaşan bir kabilenin büyük atasıdır.

³⁹ Bu ittifak için bkz. İbn Hazm, **age**, 198.

Zeyd b. Kab, Benu's-Sîd b. Mâlik, Benû Teym b. Zuhl b. Mâlik, Benû Sa'lebe b. Sa'd b. Dabbe, Benû Abdullâh b. Bekr b. Sa'd gibi kabileler yer almaktadır.⁴⁰

Dabbe kabilesi ortamından kaynaklanan ve gelişen çok sayıda deyim ve atasözünün Arap kültüründe intişar ettiği görülmektedir.

Haccâc'ın (ö.95/714) da Basra hutbesinde kullandığı "أُنْجُ سَعْدٌ فَفَدَّ قَيْلٌ سَعِيدٌ" "Sen kurtul bari ya Sa'd, Su'ayd öldü" atasözünde yer alan Sa'd ve Su'ayd, Dabbe'nin iki oğlunun isimleridir.⁴¹ Bu meselin kaynağı olan vaka ve müteakip vakalar ayrıca bir çok darb-ı mesele kaynak olmuştur.

Buna göre Dabbe, bir gece vakti kontrolden çıkıp kaybolan develerini aramak üzere her iki oğlunu yani Sa'd ve Su'ayd'ı yabana gönderir. Sa'd ve Su'ayd ayrı yönlerde develeri ararlar. Sa'd develeri bulup eve getirir. Ancak Su'ayd ne geri gelir, ne de ondan bir haber alınabilir. Bunun üzerine bu defa Su'ayd'ı aramaya çıkarlar. Çölde arama esnasında babaları Dabbe, ne zaman bir karaltı görse "أَسَعْدُ" "Sa'd mı acaba yoksa Su'ayd mı?" diyerek içlenmiş ve hissiyatını izhar etmiştir. Bu ifade böylece aşırı duygusal durumların ifadesinde ayrıca sevindirici ya da can yakıcı olması muhtemel bir haberi bekleme durumunu ifade eden bir atasözü olarak Arap kültürüne geçmiştir. Vaka felakete sonlandığı için bu atasözü kötümser şartları temsil eder olmuştur. Nihayet Su'ayd ölü olarak bulunmuştur.

Yıllar sonra Su'ayd'ın, el-Hâris b. Ka'b tarafından öldürüldüğü ortaya çıkmıştır. Buna göre Dabbe b. Udd yıllar sonra dönemin geleneklerine göre hacc ibadeti için Mekke'ye gider. Bu arada Mekke yakınlarında kurulan Ukâz panayırına uğrar. Burada öldürülen oğlu Su'ayd'ın iki parça kıyafetini bir adamın üzerinde görür. Bu kişi el-Hâris b. Ka'b'dır. Dabbe usulca bu kıyafetleri nereden aldığını sorar. el-Hâris de bir ara genç bir yiğit ile karşılaştığını, üzerinde bulunan iki parça kıyafetini beğendiği için kendisine vermesini istediğini, onun reddettiğini bunun üzerine o genci öldürüp kıyafetleri aldığını anlatır. Dabbe, el-Haris'e kuşandığı kılıcını işaret ederek "bu kılıçla mı öldürdün?" diye sorar. el-Hâris bunu onaylar. Bunun üzerine Dabbe "Bu kılıç çok keskin olmalı?" diyerek ona bakmak

⁴⁰ İbn Hazm, *age*, 203-206; el-Belâzurî, *age*, 11/361-395, Dabbe ile ilgili haberlerin tamamı için bkz. et-Tilimsânî, *age*, 1/253-316.

⁴¹ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1-3, Dâru ve mektebetu'l-hilâl, Beyrut 1423, 2/41; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, 1/ 4, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1418, 2/264; İbn Abdirabbihi, *el-İkdu'l-ferîd*, 1-8, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1404, 4/200; el-Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1-2, tah.M.Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2/339, no: 4228; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu hutabi'l-Arab*, 1-3, el-Mektebetu'l-ilmiyye, Beyrut, 2/272; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ*, 1-15, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 10/261.

istediğini söyler. el-Hâris de kılıcı ona verir. Dabbe kılıcı elinde şöyle bir titreştirir ve "الْحَدِيثُ دُو شُجُونٍ" "sözün çağrışımları vardır" diyerek el-Hâris'i aynı kılıçla bir darbeye öldürür.⁴²

Bu ifade de bir atasözü olarak Arap kültüründe yer edinir ve yaygın olarak kullanım kazanır. Hatta Ebû Bekr b. el-Huseyn el-Kahistânî, bunu başka bir atasözüyle derleyerek "فَجَنَّ اسْتِيَاقًا وَالْجُنُونُ فُتُونُ || دَكَرَ نَجْدًا وَالْحَدِيثُ شُجُونُ" "Necd'en söz etti, sözünse çağrışımları vardır // özleminden mecnun oldu, bu da çeşit çeşittir" şeklinde bir beyit inşa eder. Keza el-Ferezdak'ın (ö.114/732) "لَا تَأْمَنَنَّ الْحَرْبُ" "savaşta emin olma sakın savaşın ansızın karşına çıkivermesi Dabbe gibidir sözün çağrışımları vardır dediği durumda" şeklindeki beytinde Dabbe'nin bu sözüyle yapılan temsilde bu ifadenin muahhar dönemlerde dahi sözü edilen vakayı çağrışımdaki yaygınlığını göstermektedir. Vadide bulunan yol anlamında tekili "شُجُونٌ" olan "شُجْنٌ" kelimesi aslen birbiriyle bağlantılı ve içiçe geçmiş olma anlamındadır. "دُو شُجُونٍ" ifadesi "دُو طُرُقٍ" ile açıklanmıştır. Bu darb-ı mesel, başka çağrışımları olan durumların ifadesinde kullanılır.⁴³

Haram aylarda katli işlediği için insanlar Dabbe'yi kınamaya ve ayıplamaya koyulurlar. Oğlunun acı akibetine teessürle muttali olan Dabbe kendisine tepki gösterenlere de "سَبَقَ السَّيْفُ الْعَدْلَ" "kılıç kınamadan erken davrandı" sözüyle karşılık vermiştir. Bu ifade dahi bir atasözü haline gelmiş ve olmuş bitmiş durumların ifadesinde kullanılır olmuştur.⁴⁴

Yine Dabbe b. Udd'un ölmeye yakın ifadelerinden "هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ الْجَنَابُ الْأَخْضَرُ" "nerde el-cenâbu'l-ahdara varmak, gitti elden" şeklindeki sözü de Arap kültürünün telafisi imkansız durumların ifadesi için kullanılan kadîm darb-ı meselleri arasına girmiştir.⁴⁵

Yaygın darb-ı mesellerden biri olan "أَسْرَقُ مِنْ شِبْطَاطٍ" "Şizâz'dan daha azılı hır-

⁴² el-Meydânî, *age*, 1/329, no: 1767; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1-2, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1/155, no 153; İbn Sellâm, *el-Emsâl*, th.Abdulmecid Kutamiş, Dâru'l-memûn li't-turâs, 1980, s.61. İkinci bir varyanta göre vaka hacda değil, beraber yaptıkları bir yolculuk esnasında cereyan etmiştir.

⁴³ el-Meydânî, *age*, 1/197, no: 1044; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/377, no 566; İbn Abdirabbihî, *age*, 3/21, İbn Sellâm, *age*, 61.

⁴⁴ el-Meydânî, *age*, 1/328, no: 1763; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/377, no 566; İbn Abdirabbihî, *age*, 3/21; İbn Sellâm, *age*, 61.

⁴⁵ el-Meydânî, *age*, 2/394, no: 4533; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ fi emsâli'l-arab*, 1-2, 2.bs. Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1987, 2/403, no: 1500.

sız” ifadesindeki Şizâz, Dabbeli şöhretli bir yankesici ve hırsızın ismidir.⁴⁶ Aynı şekilde "أَصْبِرُ مِنْ قَضِيبٍ" “Kadîb’den daha sabırlı” ifadesindeki Kadîb de Dabbe kabilesine mensup bir kişidir. Darb-ı mesel zillete katlanma durumunun ifadesinde kullanılmaktadır.⁴⁷

Dabbe kabilesinin sosyal ortamında veya bununla bağlantılı olarak "إِذَا عَزَّ أَخُوكَ" "inün bünce gelince ona karşı gelme artık”,⁴⁸ "إِنْ يَبِغْ عَلَيْكَ" "Kendi halkın sana haksızlık yapsa bile ay sana haksızlık etmez”,⁴⁹ "قَوْمُكَ لَا يَبِغْ عَلَيْكَ الْقَمْرُ" "etimi kendim yerim onu kimseye yedirmem”,⁵⁰ "أَكَلُ لَحْمِي وَلَا أَدْعُهُ لِأَكْلِي" "geceyi deve edindi”,⁵² "مَا كُلُّ بَيْضَاءِ شَحْمَةٍ، وَلَا كُلُّ سَوْدَاءِ تَمْرَةٍ" "aşırı arzu beyaz iç yağı değildir her siyah da hurma değildir” ve "الهُوَى الْهُوَانُ"⁵³ "hafifliktir” gibi darb-ı meseller de hayat bulmuştur.

Salatân adıyla bilinen üç şairden biri olan Kusem,⁵⁴ cömertliğiyle tanınmış el-Kelec,⁵⁵ heyetiyle Hazreti Muhammed’i ziyaret edip Abdullah ismini alan kabile reislerinden Subâh b. Tarîf gibi isimler, Arap kültürünün notlamaya değer bulduğu Dabbeli isimlerdendir.⁵⁶

Buraya kadar adı geçen kişilikler dışında Dabbe’nin Benû Sa’d koluna mensup olmak üzere Arap tarihinde şöhretle anılan Zeydu’l-Fevâris, Kûfe kadısı Ebû Şubrume, savaşçılığıyla bilinen Havsara b. Amr b. Dirâr, Basra eşrafından Mes-cûr b. Gaylân, Basra’nın ileri gelenlerinden ve söz üstadı kabul edilen Ebû Gaylân b. Hareşe gibi isimler sayılabilir.⁵⁷

el-Muntasır (861-862) döneminde şurta sahipliği yani emniyet amirliği yapan el-Museyyeb b. Zuheyr, savaşçılığı ile şöhret yapan Alkame b. Mevhûb, Abbâsî komutanlarından Ebû Hâtim Anbese b. İshâk ise Zeyd b. Ka’b kolundandır. Basra’da yaşayan Ebû Hâtim, el-Muntasır tarafından Mısır valisi tayin edilmiştir. Dört yıl valilik yapmış ve Irak’a dönmüştür. Mısır’a atanan son Arap vali olarak

⁴⁶ el-Meydânî, *age*, 1/328, no: 1867; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/532, no 974.

⁴⁷ el-Meydânî, *age*, 1/408, no: 2166; ez-Zemahşerî, *age*, 1/203, no: 829.

⁴⁸ el-Meydânî, *age*, 1/22, no: 63; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/65, no 41, İbn Sellâm, *age*, 155-6.

⁴⁹ el-Meydânî, *age*, 1/28, no: 103; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/34, no 19 İbn Sellâm, *age*, 93.

⁵⁰ el-Meydânî, *age*, 1/42, no: 165; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/131, no 124.

⁵¹ el-Meydânî, *age*, 1/135, no: 671; Ebû Hilâl el-Askerî, *age*, 1/88, no 74.

⁵² el-Meydânî, *age*, 2/281, no: 3868.

⁵³ el-Meydânî, *age*, 2/384, no: 4495.

⁵⁴ ez-Zebîdî, *age*, 4/590, صلت maddesi.

⁵⁵ ez-Zebîdî, *age*, 6/175, كلعج maddesi.

⁵⁶ İbn Hazm, *age*, 206; es-Sem‘ânî, *age*, 8/272-3.

⁵⁷ İbn Hazm, *age*, 204.

kabul edilmektedir. Mısır'da halka namaz kıldırıp hutbe okuyan son mülki amir sayılmaktadır. Son derece adil ve itinalı yönetimi ile meşhurdur.⁵⁸

Arap edebiyatının ünlü filologlarından aynı zamanda edebiyat ve bilhassa şiir eleştirmeni, *el-Mufaddaliyyât*'ın sahibi büyük ravi el-Mufaddal ed-Dabbî (ö.178/794?)⁵⁹ ise Benu's-Sîd koluna mensuptur.

Hazreti Ömer döneminin Basra kadısı Umeyre b. Yesribî, Benû Abdillâh b. Bekr b. Sa'd koluna mensuptur. Bunun kardeşi Amr b. Yesribî, Cemel vakasında cansiperane "deve"yi korumaya çalışırken şehit düşmüştür. Bu sonuncunun oğlu Hind b. Amr, Talhatu't-Talahât ile Sicistan beytül mâlinin başında idi.⁶⁰

Hazreti Peygambere heyet olarak gelip müslüman olan Abdullâh b. Zeyd b. Safvân ise Benû Sa'lebe koluna mensuptur. Bu kola mensup Ma'add b. Avf b. Hilâl ise Haccâc'ın işkence biriminin sorumlusuydu.⁶¹

Hadis âlimleri Cerfîr b. Abdulhamîd er-Râzî, İsmâîl b. Muhammed, bunun iki oğlu Ebû Abdullâh Huseyn ve Ebû Ubeydullâh Kâsım, tarihçi Ebû Cafer Ahmed b. Yahya bu kabileden yetişen diğer bazı ilim adamlarıdır.⁶²

Arap kültürünün isimlendirme alışkanlığı gösterdiği varlıklardan biri atlardır. Dil ve edebiyat kaynaklarının adını zikretmeye değer bulduğu Zâtü'r-Rimâh, Dabbe'nin şöhretli atlarından biridir.⁶³ Dâbbe'nin kaynaklarda adı geçen diğer bir atı el-Feynân'dır.⁶⁴

Dabbe kabilesi filolojik malzeme itibariyle dil ve edebiyat kaynaklarında yoğun bir şekilde kayda değer görülmüştür. Esasen dil kullanımları açısından kabile Temîm ile beraber Necd lehçesinin çatısında yer almaktadır. Dil açısından kabilenin hususi kullanımları örneğin Temîm kullanımları kadar etkin görülmemiş olsa da yine dilciler onlara has pek çok duruma işaret etme gereği duymuşlardır. İşaret edilenler dışında dil kullanımı ve kelime kadrosu sadedinde Dabbe'nin kaynaklarda yer bulan kullanımları az sayılmaz.

⁵⁸ İbn Hazm, *age*, 204.

⁵⁹ Hakkında bkz. Hüseyin Elmalı, "Mufaddal ed-Dabbî", *DİA*, 30/364.

⁶⁰ İbn Hazm, *age*, 205.

⁶¹ İbn Hazm, *age*, 205.

⁶² Ali Öngül, "Dabbe", *DİA*, 8/393.

⁶³ İbn Manzûr, *age*, 4/454 *رجح* maddesi ez-Zebîdî, *age*, 6/405-406, "*رجح*" maddesi. Çok kıymetli sayılmış olan bu at hakkında "وَكَانَتْ إِذَا دُعِرَتْ تَبَاشَرَتْ بِنُورِ حَبَّةِ الْغَنَمِ" denilmiştir. Dabbeli şair bu at hakkında şöyle demiştir: "إِذَا دُعِرَتْ ذَاتُ الرَّجَاحِ حَرَّتْ لَنَا | | أَيَّامُنُ بِالطَّيْرِ الْكَثِيرِ غَنَائِمُهُ"

⁶⁴ ez-Zebîdî, *age*, 35/523 *رجح* maddesi.

Kaynaklarda belirtildiği üzere Benû Dabbe "مُدُّ" kelimesinden sonra vaki her ifadeyi mecrur telaffuz eder.⁶⁵

Filologların "مذر" maddesinin izahında notlamaya değer bulduğu üzere Dabbe'ye mensup yaşlı bir kişinin "الْمَمْدَرُ مِنَ اللَّبَنِ يَمَسُّ الْمَاءَ فَيَمْدَرُ" şeklindeki kullanımını üzerine kendisine "كَيْفَ يَمْدَرُ" diye sorulmuş "يُمْدَرُهُ الْمَاءُ فَيَتَفَرَّقُ" diyerek bu kullanımı açıklamıştır.⁶⁶

Dabbe'ye has kullanımlarından biri de "الْبَيْسَ" ile ilgilidir. es-Sâgânî'den (ö.650/1252) yapılan nakle göre bazı Dabbe kabileleri "الْبَيْسَ" yerine "أُسْتُ" bazılarında "لَيْسْتُ" şeklinde telaffuz ederler. Bu durum müennes çoğul gaibe sigasından sonraki bütün kişiler için geçerli olmalıdır. Nitekim ez-Zebîdî'nin iki yerde notlandığı bu kullanım için bir yerde "أُسْتُ وَأُسْنَا" şeklinde örnekleme yapmıştır.⁶⁷

el-Asma'î'nin (ö.216/801) Ebû Amr'dan (ö.154/771) nakline göre "فَاطَتْ نَفْسُهُ" kullanımında "فَاضَ" seslendirmesi muteber sayılmamıştır. Onun Ebû Ubeyde'den (209/824) nakline göre ise "فَاطَتْ نَفْسُهُ" kullanımı Kays grubunun "فَاضَتْ" ise Temîm grubunun kullanımınıdır. Aynı bilgi Ebû Zeyd (ö.215/830) ile Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a (224/838) da dayandırılmıştır. Ebû Hâtim'in (ö.255/869) Ebû Zeyd'den nakline göre ise Benû Dabbe dışındaki Arapların kullanımı "فَاطَتْ نَفْسُهُ" şeklinde, Benû Dabbe'nin ise "فَاضَتْ" şeklindedir. Aynı bilgiyi el-Mâzinî de Ebû Zeyd'en nakletmiştir.⁶⁸ Başka bir yerde ez-Zebîdî, Ferrâ'nın (ö.207/822) Hicâzlılar ile Tayy kabilesinin bu deyimini "فَاضَتْ نَفْسُهُ" şeklinde Kudaa, Temim ve Kays'ın "فَاضَتْ نَفْسُهُ" şeklinde kullandığını kaydetmiştir.⁶⁹

Ebû Turâb tarafından el-Kisâ'î'ye (ö.189/805) dayandırılan bilgiye göre "الصَّنْبِيلُ" Benî Dabbe kullanımına göre musibet, felaket anlamındadır. Kelimenin yaygın şekli ise "الصَّنْبِيلُ" şeklindedir.⁷⁰

İbn Manzûr'un "س،ي،ع" maddesindeki bir kaydına göre "سَيَاغُ" kelimesinin şarap kupası yapımında kullanılan kap şeklindeki anlam tespitinde dair Dabbeli bir kişinin "فَبَاكَرَ مَخْتُومًا عَلَيْهِ سَيَاغُهُ || هَذَاذِيكَ حَتَّى أَنْفَذَ الدَّنَّ أَجْمَعًا" "Dolu şarap küpünün başına geçti// onu bütünüyle boşaltıp gitti" beyti tanık olarak kullanılmıştır.⁷¹ Bu kayıt

⁶⁵ İbn Manzûr, **age**, 3/510 مود maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 9/478, مود maddesi.

⁶⁶ İbn Manzûr, **age**, 5/154 مذر maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 14/100, مذر maddesi.

⁶⁷ ez-Zebîdî, **age**, 16/490, ليس maddesi ve 494 مأس maddesi.

⁶⁸ İbn Manzûr, **age**, 7/211 فيض maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 18/499, فيض maddesi.

⁶⁹ Zebîdî, 20/254, فيض maddesi.

⁷⁰ İbn Manzûr, **age**, 11/377 صابل maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 29/312 صابل maddesi, 341 صابل maddesi.

⁷¹ İbn Manzûr, **age**, 8/170 سيع maddesi.

Dabbe ortamında neş'et eden şiirin filolojik malzemenin tespitinde filologlarca tanık olarak kullanılmasının bir örneğidir.

Arap tarihinin ve kültürünün etkin aktörlerinden Dabbe kabilesinden çok sayıda kabileler grubu doğmuştur. Alt kollar kendi içinde ayrıca etkinlik alanları oluşturmuşlardır. Kabile savaşçılığı ve dayanıklılığının yanı sıra çok sayıda şair de yetiştirmiştir. Kabilenin sahip olduğu meziyetler her fırsatta şairlerince beyitlere yansıtılmıştır.⁷²

2. Benû Numeyr b. Âmir

Adnânî kabilelerin Kays b. Aylân üst grubundan Benû Âmir b. Sa'sa'a'nın bir alt kolu olan Benû Numeyr'in soy kütüğü Benû Numeyr b. Âmir b. Sa'sa'a b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. Hasafa b. Kays b. Aylân b. Mudâr b. Nizâr b. Maadd b. Adnân şeklindedir.⁷³

Câhiliyye ve İslâm dönemlerinin sayısal gücünün yanısıra atılganlığıyla da son derece etkin kabilelerinden biri olan Benû Numeyr, cahiliyye döneminde Necd'de yurt tutmuştu. Kabile unsurları İslâm'dan sonra Mezopotamya bölgesine de geçmiştir.⁷⁴ Meşhûr Benû Hilâl kabilesiyle amca çocuklarıdır. Çeşitli zamanlarda Benû Numeyr kolları Suriye, Türkiye, Ürdün, Irak, Filistin ve kuzey Afrika ülkelerine yerleşmişlerdir.⁷⁵ Kabilenin alt kolları arasında Benû Dinne, Benû Ka'b, Benû Âmir, Benû Ca'vene ve etkili kol olan Benu'l-Hâris yer alır.⁷⁶ Abbasiler döneminde el-Mu'tezz (866-869) hilafetinde etkinlikleri iyice kırılmış, Hamdânîlere bağımlı hale gelmişlerdir.⁷⁷

Benû Numeyr mensuplarının öteden beri mensubiyetlerine dayalı bir nüfuz ve etki kurma alışkanlığı geliştirdiği anlaşılmaktadır. Emeviler dönemi sonlarına kadar bu kabileye mensup birine mensubiyeti sorulduğunda ağız dolusu bir ifadeyle "Benû Numeyr" diyerek Numeyr kelimesini de yayıp uzatarak cevap ver-

⁷² Örnekler için bkz. el-Cevherî, **age**, 2/748, عشير maddesi, 6/2462, قسو maddesi; İbn Manzûr, **age**, ١٨٢/١٥ قسو maddesi; ez-Zebîdî, **age**, 39/299 قسو maddesi; 6/158, "قلج" maddesi.

⁷³ İbn Hazm, **age**, 279.

⁷⁴ İbn Haldûn, **Dîvânu'l-Mubtede**, tah. Halîl Şahâde, 2.bs. Dâru'l-fikr Beyrut 1998, 2/371, el-Kalkaşandî, **Nihâyetu'l-ereb fî marifeti ensâbi'l-arab**, tah.İbrâhîm el-Ebyârî, 2.bs.Dâru'l-kuttâbi'l-Lubnâniyyîn, Beyrut 1980, 1/433.

⁷⁵ Kehhâle, **age**, 3/1195; Cengiz Tomar, "Nümeyr b. Âmir", **DİA**, 33/302. DİA'da kabilenin etkisinin fazla olmadığı notlanmıştır.

⁷⁶ İbn Hazm, **age**, 279.

⁷⁷ Kehhâle, **age**, 3/1195.

diği kaynaklarda belirtilmektedir. Kabilenin bu alışkanlığı, el-Câhiz'in tespitine göre hiciv asrının en önemli üç isminden biri olan Cerîr'in gazabına uğramıştır. Cerîr'in (ö.110/728) şair er-Râ'î'yi (ö.97/716) ve kabilesi Benû Numeyr'i hedef aldığı ed-dâmiga, el-mansûra, el-fâdıha gibi isimlerle anılan çok ağır hicviyesi telafi edilemez bir etki göstermiş, hicviyedeki "فَقُضُّ الطَّرْفُ إِنَّكَ مِنْ نُمَيْرٍ || فَلَا كَعْبًا بَلَّغْتَ وَلَا كِلَابًا" "yüksekten bakma artık sen Numeyr'lisin // ne Ka'b'a gücün yetti ne Kilâb'a" beyti de hicvin sembolü olarak yayılmıştır.⁷⁸ Bundan dolayı kabile bütünüyle intisabında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Buna göre kabile mensupları "Numeyr"i atlayarak büyük dedeleri Amir b. Sa'sa'a'ya intisap etmeyi tercih etmişlerdir. Bu arada toplumda herhangi bir Numeyrî'ye nesebini gizle yoksa başına işler gelir şeklinde bir ironi oluşmuştur.⁷⁹

Hazreti Muhammed'e (sav) gelen Benu Numeyr heyetinin lideri Kays b. Asım b. Esîd b. Ca'vene, Benu'l-Hâris'in alt kolu Benû Ca'vene'ye mensuptur.⁸⁰

Cerîr'in hicvettiği şair Ebû Hayye en-Numeyrî de bu kabilenin Emevîler döneminde öne çıkan Numeyrî bir şairdir.⁸¹ Emevî dönemi şairlerinden er-Râ'î adıyla bilinen Ubeyd b. Husayn b. Cendel (ö.97/716), ve bunun oğlu şair Cendel, Benû Numeyr'in alt kolu Benû Abdullâh'a mensuptur.⁸²

Hazreti Ömer döneminde Şam'da bir kuyu yoluyla hayatta iken cennete gidip iki yeşil incir yaprağıyla döndüğüne dair anlatının kahramanı Âmir b. Şerîk b. Habâşe, bu kabileye mensuptur.⁸³

Arap cemrelerine değinen kaynaklarda Benû Numeyr hariç diğer kabilelerin yaptıkları harici ittifaklar dolayısıyla cemrelik özelliklerini yitirdikleri belirtilir. Benû Numeyr ise "وَبَقِيَتْ نُمَيْرٌ لِأَنَّهَا لَمْ تُحَالِفْ" "Numeyr ise cemre olarak kaldı, çünkü ittifak yapmadı" şeklinde istisna edilir. Cemrelik tarifinde mevcut kabile şevket ve satvetinin idamesi ciheti dikkate alınırsa Cerîr'in hicviyesinin bu kabilenin bütün prestijini tüketmiş olmasına bağlı olarak kabilenin cemrelik özelliğini kaybetmiş olması gerekir. Bu itibarla savaşlarla sindirilemeyen bu kabile bir hicviye

⁷⁸ el-Belâzurî, *age*, 12/220-228; et-Tilimsânî, *age*, 1/385-6; Ebû İshâk el-Kayrevânî, *Zehru'l-âdâb*, 1-4, Dâru'l-cil, Beyrut, 1/55; İbn Reşîk, *el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbihi*, 1-2, tah.M.Muhyiddîn Abdulhamîd, 5.bs. Dâru'l-cil, 1981, 1/50.

⁷⁹ ez-Zebîdî, *age*, 10/460, "جر" maddesi; İbn Abdırabbîhi, *age*, 3/319; İbn Saîd el-Endelusî, *Neşvetu't-tarab*, tah.Nusret Abdurrahmân, Mektebetu'l-aksâ, Amman 501-2, Cevâd Alî, *age*, 17/68.

⁸⁰ İbn Hazm, *age*, 279

⁸¹ et-Tilimsânî, *age*, 1/386; Mustafa Kılıçlı, "Ebû Hayye en-Numeyrî", *DİA*, 10/157.

⁸² İbn Hazm, *age*, 279 Kehhâle, *age*, 3/1195; Süleyman Tülücü, "Râî en-Numeyrî", *DİA*, 34/426-7.

⁸³ et-Tilimsânî, *age*, 1/385; İbn Hazm, *age*, 1/279.

ile alaşağı edilmiş olmaktadır. Bu aynı zamanda Arap topluluklarında kudretli şairlerce yazılan hicviyelerin etkisini ortaya koymaktadır. Saîd el-Efgânî de bu hicviye ile Benû Numeyr cemresinin söndüğüne işaret etmiştir.⁸⁴

3. Benu'l-Hâris b. Ka'b

Belhâris b. Ka'b adıyla bilinen Benu'l-Hâris b. Ka'b kabilesi Kahtânî bir kabiledir. Yani Arap kabilelerinin soy taksimine göre Yemen menşeli sayılan Kahtân grubu kabilelerindendir. Kabile, Kehlân grubunda yer alan Mezhic kabilesinin alt kollarındandır. Soy kütüğü Benu'l-Hâris b. Ka'b b. Amr b. Ule b. Celd b. Mâlik b. Uded b. Zeyd b. Yeşcub b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtân şeklindedir.⁸⁵

Benu'l-Hâris kabilesi İslâm dönemine kadar Negrân'da yurt tutmuştu. Negrân bölgesinde Benû Zuhl b. Amr b. Muzeykiyâ kabilesi ile komşu idiler. Curhum kabilesinden sonra Negrân riyâseti bu kabileye geçmiş bulunuyordu.⁸⁶

el-Belâzurî'nin (279/892-3) aktarımına göre Muâviye şöyle demiştir: Kadınları konusunda en hassas Arap kabilesi Dabbe'dir. En amansız Arap kabilesi ise Benu'l-Hâris b. Ka'b'dır. Bu kabile baskın yapar ama kimse ona baskın yapamaz.⁸⁷

et-Taberî'nin (310/923) nakline göre Hazreti Muhammed, Hâlid b. el-Velîd'i üç gün boyunca savaş yapmamak ve sadece davet etmek şartıyla Benu'l-Hâris kabilesine göndermiştir. Üçüncü gün Benu'l-Hâris müslüman olmuş ve daha sonra aralarında bilge sözcüleri Kays b. el-Husayn, Yezîd b. Abdulmedân, Yezîd b. el-Muhaccel, Abdullâh b. Kurayz, Şeddâd b. Abdullâh ve Amr b. Abdullâh tarafından temsil edilen Benu'l-Hâris heyeti Hazreti Muhammed'in huzuruna çıkmıştır. Huzura çıktıklarında Hazreti Muhammed "Azarlandıklarında ileri atılanlar siz misiniz?" diye sormuştur. Cevapsız kalan bu soru dördüncü tekrardan sonra Yezîd b. Abdulmedân "Evet azarlandıklarında ileri atılanlar biziz" ifadesinin dört defa tekrarıyla cevap bulmuştur. Hazreti Muhammed'in sert ifadelerle hitap ettiği bu heyete "cahiliyye döneminde hasımlarınızı ne ile sindirirdiniz" diye sorulmuştur. Heyet bunu kabul etmek istememiş, ısrar karşısında "Biz bizimle savaşanları sindirirdik, yek vücut hareket eder, dağılmazdık, haksızlığın

⁸⁴ Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 411-2, 438.

⁸⁵ İbn Hazm, *age*, 416-7; Kehhâle, *age*, 1/231.

⁸⁶ el-Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-ereb*, 1/49; Kehhâle, *age*, 1/231, Cevâd Alî, *age*, 6/226.

⁸⁷ el-Belâzurî, *age*, 5/32.

başlatıcısı biz olmazdık” şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap Hazreti Muhammed tarafından tasdik edilmiştir. Hazreti Muhammed, Kays b. el-Husayn’ı kabile sorumlusu olmak üzere yetkilendirmiştir. Bu vaka Hazreti Peygamberin irtihalinden dört ay önce vuku bulmuştur.⁸⁸

Benu’l-Hâris’in alt kollarından Benû Abdulmedân cahiliyye ve İslam döneminde bütünüyle Benu’l-Hâris kabilelerinin bilgeleri ve önderleri sayılmaktadır. Nüfuz ve itibar sahibi bu kol, Abbâsîlerin kurucusu Ebu’l-Abbâs es-Seffâh’ın (750-754) dayılarıdır. Bu kabileye mensup olmak üzere zındıklıkla itham edilen Yahyâ b. Ziyâd, bunun kardeşi Mansûr b. Ziyâd, bunun oğulları Muhammed, el-Fadl ve Ziyâd Abbâsiler döneminin itibar sahibi isimlerindedir.⁸⁹ Keza İran ve Horasan bölgesinin etkin komutanlarından er-Rebî b. Ziyâd⁹⁰ bu kabileye mensuptur.

Benu’l-Hâris b. Ka‘b kabilesine ortamındaki bulunan yer, vadi, su, dağ ve sair isimler Arap filologların genel tutumu kapsamında maddelenmiştir. Keza bu kabileye has bir takım dil kullanımlarına Arapçanın temel sözlüklerinde işaret edilmiştir. Kabile şairlerinde inşad edilen kimi beyitlerin filolojik amaçlı kullanımı dil kaynaklarında müşahede edilmektedir. İbn Manzûr’un *Lisânu’l-Arab*’da nakline göre el-Umevî "السَّيِّئُ" kelimesi Benu’l-Hâris b. Ka‘b kullanımında "الصَّيِّئُ" şeklindedir.⁹¹ Yine el-Umevî’ye dayanan bir aktarıma göre "الْقَالِبُ" kelimesi Benu’l-Hâris kullanımında olgunlaşmaya durmuş hurma anlamındadır.⁹²

ez-Zebîdî "عكد" maddesinde "عَكَدْنِي الْأَمْرُ" ifadesinin "أَمَكَّنَنِي" anlamına geldiğine dair Benu’l-Hâris b. Ka‘b’dan birine nisbetle "وَالْأَلَا صَطَلُوا بِهَا || سَنَصْلِي بِهَا الْقَوْمَ الَّذِينَ اصْطَلُوا بِهَا" beytini şahit olarak tespit etmiştir.⁹³

ez-Zebîdî, "كَبَّرَ تَكْبِيرًا وَكِبَارًا" kullanımında "كِبَارُ" in kesre ve şeddeli kullanımını Benu’l-Hâris b. Ka‘b ve pek çok Yemenli kabileye nisbet etmiştir.⁹⁴

Bu kabilenin kullanımında "الْخُرُوف" kelimesinin bir yaşına girinceye kadar tay

⁸⁸ et-Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 1-11, 2.bs. Dâru’t-turâs, Beyrut 1387, 3/127-128; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, tah. Alî Şîrî, Dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1988, 5/115; ayrıca bkz. Cevâd Alî, *age*, 7/189.

⁸⁹ İbn Hazm, *age*, 416-417.

⁹⁰ Hakkında bkz. Zekeriya Güler, “Rebî‘ b. Ziyâd”, *DİA*, 34/498.

⁹¹ İbn Manzûr, *age*, 1/107, صاصأ maddesi; buradan naklen ez-Zebîdî, *age*, 1/305, صاصأ maddesi; 18/22, شبيص maddesi 18/25, صيص maddesi

⁹² İbn Manzûr, *age*, 1/689, قلب maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 4/73, قلب maddesi.

⁹³ ez-Zebîdî, *age*, 8/404, عكد maddesi.

⁹⁴ ez-Zebîdî, *age*, 14/5, كبر maddesi.

anlamına geldiği yine Belhâris b. Ka‘b’a mensup kişiye isnat edilen *وَمُسْتَنَّةٌ كَاسْتَبَانَ* "وَمُسْتَنَّةٌ كَاسْتَبَانَ" beytiyle *قَدْ قَطَعَ الْحَبْلَ بِالْمِرْوَدِ | دَفُوعَ الْأَصَابِعِ ضَرْخَ الشَّمْسُوسِ | نَجْلَاءَ مَوْيِسَةَ الْعَوْدِ* beytiyle tanımlanmıştır.⁹⁵ "فَلطح" maddesinin izahında Benu'l-Hâris'li bir kişiye dayandırılan *"جَعَلْتُ لَهَا زِمَهُ عَزِيْنَ وَرَأْسَهُ | كَالْفُرْصِ فُلطَحَ مِنْ طَحِيْنِ شَعِيْبِرٍ"* beyti şahit olarak kullanılmıştır. Beyitte bir yılan tasviri yapılmaktadır.⁹⁶

"ضحك" maddesinde es-Sukkerî'den (ö.275/888) naklen "الضَّحْكُ" kelimesinin Belhâris b. Ka‘b kullanımında hurma ağacının yarılan tomurcuğu anlamına geldiği⁹⁷ "بَقَى" maddesinde "بَقِيَ بَقِيًّا" kullanımında Belhâris kullanımının "بَقِيَ بَقِيًّا" şeklinde olduğu kaydedilmiştir.⁹⁸ "خشو" maddesinde "الْخَشْوُ" kelimesinin özü çürümüş ve olduğu yerde kokmuş hurma anlamında "الْحَشْفُ" müradifi olarak Belhâris b. Ka‘b kullanımı olduğu belirtilmiştir.⁹⁹

"فني" maddesinde kelimenin "سَعَى" gibi "فَنَى بَقِيًّا" şeklindeki kullanımının Belhâris b. Ka‘b kullanımı olup nadir olduğu,¹⁰⁰ "مطو" maddesinde de "المطو" kelimesinin Belhâris kullanımında "الشَّمْرَاخُ" anlamında olduğu belirtilmiştir.¹⁰¹

Bir gramer meselesi olarak "إن هذان لساحران" ayetinde (Tâhâ suresi 20/63) "إن" maddesinin kesra ve şedde ile "إِنَّ" kıraatinin izahı sadedinde tesniyenin bütün durumlarda elif ile kullanımının Belhâris b. Ka‘b kullanımı olduğu belirtilmiştir.¹⁰²

Esmâ-i hamseden olan "أَبٌ" ve "أَخٌ" kelimeleri Belhâris kullanımına göre mak-sur sayılarak "هَذَا أَبًا" ve "هَذَا أَخًا" ve "رَأَيْتُ أَبًا" ve "رَأَيْتُ أَخًا" şeklinde Belhâris kullanımı olarak gösterilmiş ve buna dair tanıklar gösterilmiştir. Bir kısmının da bu isimleri son harfi hazfle "هَذَا أَبُكَ" ve "رَأَيْتُ أَبُكَ" ve "مَرَرْتُ بِأَبُكَ" şeklinde kullandığı belirtilmiştir.¹⁰³

4. Benû Abs b. Bagîd

Câhiliye döneminin savaşçı kabilelerinden biri de Benû Abs b. Bagîd'dir. İki

⁹⁵ İbn Manzûr, *age*, 9/66 حرف maddesi ez-Zebîdî, *age*, 23/190, حرف maddesi.

⁹⁶ İbn Manzûr, *age*, 2/542, فطح maddesi, 2/549, فطح; ez-Zebîdî, *age*, 7/15, فطح maddesi; 7/30, فطح maddesi.

⁹⁷ ez-Zebîdî, *age*, 27/254, ضحك maddesi.

⁹⁸ İbn Manzûr, *age*, 14/78, بقى maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 37/191, بقى maddesi.

⁹⁹ İbn Manzûr, *age*, 14/229, خشو maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 37/547, خشو maddesi.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *age*, 15/164, فني maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 39/256, فني maddesi.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *age*, 15/286, مطو maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 39/542, مطو maddesi.

¹⁰² İbn Manzûr, *age*, 15/449; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1-6, tah.İmil Bedî Yakûb, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2001, 2/357.

¹⁰³ İbn Yaîş, *age*, 1/155-156.

arasında ara ara çetin savaflara dönüşen uzun süreli düşmanlık dolayısıyla Abs kabilesi, Arap tarihinde genellikle Zubyân kabilesi ile yan yana anılır. Kabilenin soy kütüğü Benû Abs b. Bagîd b. Reys b. Gatafân b. Sa‘d b. Kays b. Aylân b. Mudâr b. Nizâr b. Ma‘add b. Adnân şeklindedir.¹⁰⁴ Murâd ve Ezd kabile gruplarında da aynı adı taşıyan büyük kabileler olduğu için buna Absu Gatafân da denilmekle beraber en şöhretlileri bu olduğu için mutlak olarak Abs denildiğinde Abs b. Bagîd kabilesi kastedilir.¹⁰⁵

Benû Abs kabîlesi Necd’de yurt tutmuştu. Kûfe’de bu kabile mensuplarının sakin olduğu bir mahalle oluşmuş idi. Mahallede bir de cami yapılmıştı. Mısır’da Bilbîs kentine yerleşen Abs’lılarda olmuştur.¹⁰⁶

Arapların tarihi çetin savaflarla dolu zorlu bir kabilesi olan Abs b. Bagîd’in Zubyân ve Fezâre kabilelerine karşı yaptığı Dâhis ve Gabrâ savaşı Arap tarihinin en uzun süreli savaflarından biridir. Dâhis ve Gabrâ birer atın ismidir. Kabile reislerinin bu atlarla yaptığı yarış sırasında kıvılcım alan bu savaş yıllarca süregitmişti. Bunun dışında Benû Abs’ın Fezâre ve Zubyân’a karşı Hebâe diğer adıyla Cefr, Abs ile Zubyân arasında Cebele, Kelb ve Zubyân’a karşı Arâ‘ir, Benû Hanzala’ya karşı Suvebân, Benû Temîm’e karşı Akren, Cuşem’e karşı el-Esl ve el-Ertâ, Benû Sa‘d b. Zeydumenât’a karşı el-Furûk ve Esed’e karşı es-Selîl savaşı, Arap tarihinin eyyâmü’l-arab sırasında sayılan başlıca savaflar arasında yer almaktadır.¹⁰⁷

Arap edebiyatında bu kabileye mensup çok sayıda seçkin şair de bulunmaktadır. Arap tarihinin halk kahramanlarından, silahşörlere ve Arap edebiyatının müstesna şairlerinden muallaka sahibi Antara b. Şeddâd (ö.614?)¹⁰⁸ ayrıca İslâmî dönemde etkili hicivleriyle adını edebiyatına yazdıran el-Hutay‘e adıyla bilinen Ebû Muleyke Cervel b. Evs,¹⁰⁹ ayrıca Hazreti Peygamber tarafından Benû Hîlal’e davetçi olarak gönderilip bu kabile tarafından şehit edilen Kurre b. Husayn,¹¹⁰ Abs kabilesine mensuptur.

el-Cevherî tarafından aktarılan nakilde Abs’ın cemrelik hususiyeti bir üze-

¹⁰⁴ İbn Hazm, *age*, 250, 481; es-Semânî, *age*, 9/200; Kehhâle, *age*, 2/738; kabile hakkında genel bilgi için Mustafa Fayda, “Abs” *DİA*, 1/312.

¹⁰⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Lubâb fi tehzîbi’l-ensâb*, Dâru sâdir Beyrut, 2/315.

¹⁰⁶ Kehhâle, *age*, 2/738.

¹⁰⁷ Kehhâle, *age*, 2/739.

¹⁰⁸ Hakkında bkz. Cemal Muhtar, “Antere”, *DİA*, 3/237.

¹⁰⁹ Hakkında bk. Zülfikar Tüccar, “Hutay’e” *DİA*, 18/424.

¹¹⁰ İbn Hazm, *age*, 251.

rinden tespit edilmiştir. Keza Ebû Hayye en-Numeyri'nin beyitlerinde de Abs'ın cemreliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. İlgili nakil ve beyitler yukarıda tespit edilmiştir. Buna göre Abs'ın cemre olduğu kanaati toplumsal hafızada sağlam bir yer edinmiş gibidir. Nitekim Hazreti Ömer, Kays kabilelerinin büyük koalisyonuna karşı tek başına duran Abs'ın bu kabiliyeti hakkında el-Hutey'e ile bir sohbeti vardır. Abs'ın cemrelik hususiyetinin bu vaka ile ilgisi bulunabileceği gibi bu kayıt vakanın Hazreti Ömer dönemine kadar toplumsal hafızadaki canlılığını koruduğunu göstermektedir.¹¹¹ Ancak Hazreti Muhammed'in (sav) doğduğu yıllarda meydana gelen Cebele savaşında Benû Âmir b. Sa'sa'a'nın yardımına giderek onlarla yaptığı güç birliği dolayısıyla Arap toplumunun kültürel hafızası Abs'ın cemrelik hususiyetini sonlandırmış ve Abs cemresi sönmüştür.¹¹²

5. Benû Yerbû b. Hanzala

Adnânî kabilelerin Mudar grubunda yer alan Temîm kabilesinin alt kollarından bir kabiledir. Kabilenin soykütüğü Benû Yerbû b. Hanzala b. Mâlik b. Zeydumenât b. Temîm b. Murr b. Udd b. Tâbiha b. İlyâs b. Mudar şeklindedir. Benû Yerbû kabilesi Necd bölgesinde Yemâme civarında Hîre'ye yakın bölgede yurt tutmuştu. Cahiliye döneminde Hîre hükümdarlığı alanına yaptığı sürekli baskınlarla bilinmektedir. Hîre yönetimi bir türlü baş edemediği bu baskınlar karşısında Benû Yerbû ile antlaşma yoluna gitmek durumunda kalmıştır. Bu antlaşmaya göre Hîre hükümdarları redâfet¹¹³ görevini bu kabileye vermiştir. Bunun karşılığında kabile Hîre topraklarına yaptığı baskınlara son vermiştir.¹¹⁴

Yerbû b. Hanzala'nın Riyâh, Sa'lebe, el-Hâris, Amr ve Sabîr adlı oğullarına "el-ahmâl" denmiştir. Oğullarından Kuleyb, Gadâne, el-Anber üçlüsüne ise "el-ukadâ" denmiştir. Bunlar kardeşleri Riyâh oğullarına karşı müttefik idiler. "el-Ahmâl" grubu da buna karşın Riyâh oğullarına destek vermiştir.¹¹⁵

Benû Yerbû'un alt kolları arasında Benû Riyâh, Benû Salîf, Benû Sabîr, Benû

¹¹¹ İbn Manzur, 4/145, "حجر" maddesi; ez-Zebîdî, *age*, 10/458, "حجر" maddesi.

¹¹² Bkz. Cevâd Alî, *age*, 8/102

¹¹³ Benû Yerbû'dan bu görevi üstlenen ilk kişi Attâb b. Hermî b. Riyâh el-Yerbûî'dir. "Redâfet" bu görevi üstlenen kişinin hükümdarın sağ tarafında oturması, ikram ve ziyafetlerde hükümdarın kadehini yudumlamasının ardından herkesten yudum hakkına sahip olması, savaş esnasında ganimetin dörtte birine sahip olmasıdır. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 651.

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 651;Kehhâle, *age*, 3/1262; Cevâd Alî, *age*, 5/226, 9/285.

¹¹⁵ İbn Hazm, *age*, 1/224.

Sa‘lebe, Benû Kuleyb ve Benû Arîn kolları yer almaktadır.¹¹⁶ Benû Yerbû’un alt kolu Benu’l-Hâris bilhassa ezrakî haricilerin önderliğini yapmışlardır.¹¹⁷

Kabile tarihinde Hîre hükümdarı Kâbûs b. Munzir’e karşı Tahfe, Benû Âmir b. Sa‘sa‘a’nın alt kollarından Kuşeyr b. Ka‘b’a karşı el-Merrût, Benû Kilâb’a karşı Men‘ac savaşı gibi önemli savaşlar vardır. Bunlar eyyâmü’l-Arab sırasında sayılan muharebelerdir.¹¹⁸

Şâir Cerîr (ö.110/728)¹¹⁹ kabilenin Benû Kuleyb b. Yerbû kolundandır. Şeceresi Cerîr b. Atiyye b. el-Hatafâ b. Bedr b. Seleme b. Avf b. Kuleyb b. Yerbû şeklindedir.¹²⁰

Yalancı peygamberlik iddiacısı Secâh (ö.41/661) ise kabilenin Benu’l-Anber b. Yerbû kolundandır. Şeceresi Secâh b. Evs b. Hureyz b. Usâme b. el-Anber b. Yerbû şeklindedir.¹²¹ Benû Yerbû, Mâlik b. Nuveyre¹²² riyâsetinde bununla işbirliği yaptılar.

Bazı görüşlere göre Arap cemreleri arasında sayılan Benû Yerbû’un bu ihtisasının sürekliliği konusu kaynaklara yansımamış gibidir. Bu durum söz konusu durumun genel kabul görmemiş olmasıyla ilgili olabilir.

Sonuç

Arap kabileleri kültür ortamında gelişen toplumsal kavramlardan biri “ce-merâtu’l-arab”dır. Bu kavram güçlü ve savaşçı kabilelerin güç ve dayanıklılıklarına karşılık toplumun geliştirdiği bir taltif unvanı görünümündedir. Bu şekilde kabilelerin müştereklik gösterdiği belirli özelliklere göre tasniflerini yapan çok sayıda kavramın geliştiği görülmektedir. Bu tasnif ve kavramlaştırma sadece kabilelerle sınırlı kalmamış, kabile mensubiyetlerine bakılmaksızın belirli hususiyetlerde öne çıkan kişiliklerin bir kavram çatısında toplandığına da rastlanmaktadır.

Ateş kuru demek olan cemrenin çoğul formunun izafesiyle kurulan “ce-merâtu’l-arab” terkibi geçmişlerinde başka kabilelerle ittifak ve yardımlaşma

¹¹⁶ Kehhâle, *age*, 3/1262; İbn Hazm, *age*, 1/224-228.

¹¹⁷ İbn Hazm, *age*, 1/225.

¹¹⁸ Kehhâle, *age*, 3/1262.

¹¹⁹ Bkz. Zülfikar Tüccar, “Cerîr b. Atiyye” *DİA*, 7/412-413.

¹²⁰ İbn Hazm, *age*, 225.

¹²¹ İbn Hazm, *age*, 226.

¹²² Bkz. Mustafa Fayda, “Mâlik b. Nuveyre”, *DİA*, 27/514-15.

olmaksızın kendi başına varlıklarını etkin bir şekilde sürdürmüş, taraf olduğu çatışma ve savaşlarda tek başına taraf olmuş güçlü, atılgan ve savaşçı kabileleri ifade eder. Çatışma ve savaş bu unvan için gerekli olduğu gibi ittifak yapmama şartı da bağlayıcıdır. Toplumsal hafızanın hafızanın bu ünvanla taltif ettiği kabileler bütün Arap kabileleri içinde atılganlıkları ve savaşçılıkları ile öne çıkmıştır. İttifak kurma şartı bozulduğunda ise cemrelik sona erdirilmiştir. Karşıtsal olarak cemre olmayan kabilelerin etkin ve güçlü olmadığı, kendilerini koruyamadığı sonucu oluşmaz. Bu cihet neredeyse belirli bir olgunluğa sahip bütün kabileler için söz konusudur. Öyleyse bu kavram daha çok ittifak kurmamış olma şartı üzere inşa edilmiş olmaktadır.

Arap toplumunun cemrelik ile onurlandırdığı kabileler genel kanaate göre üç tanedir. Bunlar Benû Dabbe b. Udd, Benû Numeyr b. Âmir ve Benu'l-Hâris b. Ka'b kabileleridir. Özellikle altıncı yüzyılın son çeyreğinde Kays b. Aylân grubu kabilelerinin kapsamlı koalisyonuna karşı yaptığı efsanevi savunma sonucunda Abs b. Bagîd kabilesi de cemrelik unvanı almıştır. Bazı tasniflerde Temîm grubundan Benû Yerbû b. Hanzala kabilesi de cemre olarak sayılmıştır.

Kültür tarihinde bu cemrelerin söndüğü yani özelliğın sona erdiği belirtilmiştir. Cemrenin sönmesi hepsinde başka kabilelere ittifak yapma durumuyla ilgilidir. Sadece Benû Numeyr kabilesi istisna edilmiştir. Onun da toplumsal prestijinin Cerîr'in ed-dâmiga adlı hicviyesi ile yıkıldığı yani cemresinin söndüğü görülmektedir.

SUMMARY

ANCIENT STRONG ARABIC TRIBES: CEMERAT AL-ARAB

Eyyüp TANRIVERDİ*

“Cemerat al-arab” is one of the cultural terms derived in the ancient Arabic tribal environment in connection with the traditional occasions appearing in daily life. It can be said that ancient tribal oral mentality seems to be liable to classify the concrete cases of the same character as well as its detailayic and descriptive character, which caused the derivation of many term in relation with their real form in daily life like hukama al-arab, fursan al-arab, lusus al-arab, agribet al-arab and many others.

“Cemerât” is plural for “cemret” in Arabic, meaning a mass of fire and the term “cemerât al-arab” stands for the strong tribes who never allied with others even in very hard cases and tough battles and could make their own fate, which is a very difficult case to reach for the tribes even those large and strong ones. That is why among the thousands of the tribes there are only three seems to have “cemret” character, and they are Benû Dabbe b. Udd, Benû Numeyr b. Amir and Benû Haris b. Ka‘b tribes, first two are of the Adnân branch and the last of Kahtan. And sometimes one other Benû Abs b. Bagîd is added by the ancient cultural scholars, which seems to be caused from that tough battle between this and a crowd alliance of the Kays b. Aylan tribes. And also one more Benû Yerbû b. Hanzala a large branch of Temîm tribe is added to the “cemerât”, which does not seem to be a spread idea in general.

Many even opposite opinions are naturally can be observed on many cases relating to the ancient Arabic societies because of having an oral cultural tradition as well as the tribal competition. So different opinions about the “cemerât al-arab” are to be accepted of this kind.

* Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Theology, Basic Islamic Science (eyyuptanriverdi@hotmail.com).

KAYNAKÇA

Ahmed Zekî Safvet, **Cemheretu hutabi'l-Arab**, 1-3, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut.

Ali Öngül, "Dabbe", **DİA**, 8/393.

Cemal Muhtar, "Antere", **DİA**, 3/237.

Cengiz Tomar, "Nümeyr b. Âmir", **DİA**, 33/302.

Cevâd Alî, **el-Mufassal fî târîhi'l-arab kable'l-İslâm**, 1-20, 4.bs. Dâru's-sâkî, 2001.

Ebû Ca'fer el-Bagdâdî, **el-Muhabber**, tah. Ilse Lichtenstadter, Dâru'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut.

Ebû Hilâl el-Askerî, **Cemheretu'l-emsâl**, 1-2, Dâru'l-fikr, Beyrut.

Ebû İshâk el-Kayrevânî, **Zehru'l-âdâb**, 1-4, Dâru'l-cîl, Beyrut.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, **Ensâbu'l-eşrâf**, 1-13, tah. Suheyl Zekkâr ve Riyad ez-Ziriklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996.

el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, **el-Beyân ve't-tebyîn**, 1-3, Dâru ve mektebetu'l-hilâl, Beyrut 1423.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, **es-Sihâh**, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987.

el-Feyyûmî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, **el-Misbâhu'l-munîr**, 1-2, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut.

el-Kalkaşandî, Ahmed b. Alî b. Ahmed, **Nihâyetu'l-ereb fî marifeti ensâbi'l-arab**, tah.İbrâhîm el-Ebyârî, 2.bs.Dâru'l-kuttâbi'l-Lubnâniyyîn, Beyrut 1980.

el-Kalkaşandî, Ahmed b. Alî b. Ahmed, **Subhu'l-a'sâ**, 1-15, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut.

el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, **Mecmau'l-emsâl**, 1-2, tah.M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-ma'rife, Beyrut.

el-Mubberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, **el-Kâmil fi'l-luga**, 1-4, tah.M.Ebu'l-fazl İbrâhîm, 3.bs., Dâru'l-fikri'l-arabi, Kahire 1997.

es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed, **Simâru'l-kulûb fi'l-muzâfi ve'l-mensûb**, Dâru'l-maârif, Kahire.

es-Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed, **el-Ensâb**, tah. Abdurrahmân b. Yahyâ, Meclisu dâireti‘l-ma‘ârifî‘l-osmâniyye, Haydarabad 1962.

et-Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu‘t-Taberî**, 1-11, 2.bs. Dâru‘t-turâs, Beyrut 1387.

et-Tilimsânî, Muhammed b. Ebî Bekr, **el-Cevhere fî nesebi‘n-Nebiyi ve ashâbihi‘l-aşere**, 1-2, tah.M.Altunci, Dâru‘r-rifâi li‘n-neşr ve‘t-tibâa ve‘t-tevzî, Riyâd 1983.

ez-Zebîdî, Ebu‘l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, **Tâcu‘l-arûs**, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Vizâretu‘l-irşâd ve‘l-enbâ, Kuveyt 1965.

ez-Zemahşerî, Ebu‘l-Kâsım Mahmûd Cârullâh, **el-Mustaksâ fî emsâli‘l-arab**, 1-2, 2.bs. Dâru‘l-kutubi‘l-ilmîyye, Beyrut 1987.

Hüseyin Elmalı, “Mufaddal ed-Dabbî”, **DİA**, 30/364.

İbn Abdırabbîhi, Ebû Amr Şihâbuddîn Ahmed, **el-İkdu‘l-ferîd**, 1-8, Dâru‘l-kutubi‘l-ilmîyye, Beyrut 1404.

İbn Fâris, Ebu‘l-Huseyn Ahmed, **Mu‘cemu makâyisi‘l-luga**, 1-6, haz. Abdusselam M.Hârûn, Dâru‘l-fîkr, 1979.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, **Divânu‘l-Mubtede**, tah. Halîl Şahâde, 2.bs. Dâru‘l-fîkr Beyrut 1998.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed, **Cemheretu Ensâbi‘l-Arab**, Dâru‘l-kutubi‘l-ilmîyye, Beyrut 1983.

İbn Kesîr, Ebu‘l-Fidâ İsmâîl b. Amr, **el-Bidâye ve‘n-nihâye**, tah. Alî Şîrî, Dâru ihyâi‘t-turâsi‘l-Arabî, 1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, **el-Ma‘ârif**, tah. Servet Ukâşe, 2.bs.el-Hey‘etu‘l-Misriyye, Kahire 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, **Uyûnu‘l-ahbâr**, 1/ 4, Dâru‘l-kutubi‘l-ilmîyye, Beyrut 1418.

İbn Manzûr, Ebu‘l-Fadl Cemâleddîn, **Lisânu‘l-Arab**, 1-15, 3.bs.Dâru sâdır, Beyrut 1414.

İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen, **el-Umde fî mehâsini‘ş-şî‘r ve âdâbihi**, 1-2, tah.M.Muhyiddîn Abdulhamîd, 5.bs. Dâru‘l-cîl, 1981.

İbn Saîd el-Endelusî, **Neşvetu‘t-tarab**, tah.Nusret Abdurrahmân, Mektebetu‘l-aksâ, Amman.

İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım, **el-Emsâl**, th.Abdulmecîd Kutamış, Dâru'l-memûn li't-turâs, 1980.

İbn Yaîş, Ebu'l-Bakâ Yaîş b. Yaîş, **Şerhu'l-Mufassal**, 1-6, tah.İmîl Bedî Yakûb, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2001.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Alî, **el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb**, Dâru sâdır, Beyrut. M.Özgü Aras, "Cemre", **DİA**, 7/340-341.

Mustafa Fayda, "Abs" **DİA**, 1/312.

Mustafa Fayda, "Mâlik b. Nüveyre", **DİA**, 27/514-15.

Mustafa Kılıçlı, "Ebû Hayye en-Numeyrî", **DİA**, 10/157.

Ömer Rizâ Kehhâle, **Mucemu kabâili'l-arabi'l-kadîme ve'l-hadîse**, 1-5, 7.bs. Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1994.

Saîd el-Efgânî, **Esvâku'l-Arab** yy., ty.

Süleyman Tülücü, "Râî en-Numeyrî", **DİA**, 34/426-427.

Zekeriya Güler, "Rebî' b. Ziyâd", **DİA**, 34/498.

Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atiyye" **DİA**, 7/412-413.

Zülfikar Tüccar, "Hutay'e" **DİA**, 18/424.